

ğol saldırısı sebebiyle inşaat yarım kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, II, 181-189, 194; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), I, 96, 268, 273; III, 56, 57, 89-90, 280, 281, 283, 288, 290; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 313-317; Ebü'l-Ferec, *Târih*, II, 544, 545, 546, 547, 554, 556, 568, 569, 570; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, V, 321-377; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 333-338; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmî'u'l-tevârih* (trc. M. Sâdik Neş'et v.dğr.), Kahire, ts., I, 233-234, 238, 267-268, 270-293; İbnü'l-Fuvâtî, *el-Havâdisü'l-câmî'a* (nşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf – İmâd Abdüsselâm Raûf), Beyrut 1997, s. 185-367; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXIII, 174-184; Yâfîi, *Mir'â-tü'l-cenân*, Kahire, ts., IV, 104-105, 130-138, 147; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), VIII, 211, 261, 262-263, 267-274; IX, 172; X, 103; el-Melikü'l-Eşref İsmâil b. el-Abbas el-Gassânî, *el-Ascedü'l-mesbûk* (nşr. Şâkir Mahmûd Abdülmün'im), Beyrut-Bağdad 1395/1975, s. 509-513, 516, 518-521, 524, 528, 535-537; Makrizî, *es-Sülûk*, I, 311, 312, 320, 355, 382-384, 394-400, 409-410; Bedreddin el-Aynî, *İkdü'l-cümân* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1407/1987, I, 70, 110, 117, 120-121, 158, 167-178; Muhammed Mâhir Hamâde, *el-Veşâ'îku'l-hurûbî's-şalibiyye ve'l-ğazvî'l-Moğûlî li'l-âlemi'l-İslâmî*, Beyrut 1406/1986, s. 245-351; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilası ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgü Dönemleri*, İstanbul 2005, tür.yer.; a.mlf., "Moğol İstilasıyla İlgili Çin Kaynakları ve Si Shi Ki'ye Göre Hülâgü'nun Batı Seferi", *Marife*, V/1, Konya 2005, s. 85-96; R. S. MacKensen, "Four Great Libraries of Medieval Baghdad", *The Library Quarterly*, II, Chicago 1932, s. 279-299; J. De Somogy, "A Qasida on the Destruction of Baghdad by the Mongols", *BSOAS*, VII (1933-35), s. 41-48; J. A. Boyle, "The Death of the Last Abbasid Caliph: A Contemporary Muslim Account", *JSS*, VI (1961), s. 145-161; K. V. Zetterstéen, "Müstâsım", *İA*, VIII, 832; Abdülazîz ed-Dürî, "Bağdat", *DİA*, IV, 431-432.

HACI AHMET ÖZDEMİR

el-MÜSTATREF

(المستطرف)

İbşîhî'nin

(ö. 854/1450 [?])

ansiklopedik bir antoloji niteliğindeki eseri

(bk. İBŞİHÎ).

MÜSTAZ'AF

(المستضعف)

Kur'an-ı Kerim'de

toplum içerisinde ezilen, küçük görülen veya kendilerini öyle hissedilen

ya da sayılarının azlığı

ve güçsüzlükleri sebebiyle

etkisiz kalan kimseler için kullanılan bir tabir

(bk. MÜSTEKBİR).

MÜSTAZHİR - BİLLÂH

(المستظهر بالله)

Ebü'l-Abbâs el-Müstazhir-Billâh Ahmed b. Abdillâh

el-Muktedî-Biemrillâh el-Abbâsî (ö. 512/1118)

Abbâsî halifesi

(1094-1118).

19 Şevval 470'te (5 Mayıs 1078) Bağdat'ta doğdu. Babası Halife Muktedî-Biemrillâh, annesi Türk asıllı Altun adlı bir câriyedir. Babasının ölümü üzerine (487/1094) Vezir Amîdüddeve İbn Cehîr veliaht Ebü'l-Abbas Ahmed'i çağırıp vefat haberini verdi ve kendisine biat etti. Ardından o sırada Bağdat'ta bulunan Selçuklu Sultanı Berk-yaruk'a durumu bildirerek ondan da yeni halife için biat aldı. Muktedî-Biemrillâh'ın ölümü üç gün sonra açıklanıp Ebü'l-Abbas Ahmed, Müstazhir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (18 Muharrem 487 / 7 Şubat 1094). Cülüs merasimine İbn Cehîr, Sultan Berk-yaruk'un veziri İzzülmülk b. Nizâmülmülk, kardeşi Bahâülmülk, Selçuklu emirleri, Abbâsîler'in nakibi Tarrâd b. Muhammed, Alevîler'in nakibi Muammer el-Alevî, Kâdilkudât Ebû Bekir eş-Şâmî, Gazzâlî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, Ebü'l-Vefâ İbn Akil ve diğer meşhur âlimler katıldı. Müstazhir-Billâh'ın ilk icraatı kardeşlerini tutuklamak oldu.

Halife Muktedî-Biemrillâh'ın son dönemlerinde Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah'ın bir ay içerisinde ölmelerinin (485/1092) ardından Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları yüzünden sarsılmaya başladı. Bu karışık ortamda halife olan Müstazhir-Billâh, en güçlü konumdaki taht iddiasının saltanatını tasdik edip Bağdat'ta onun adına hutbe okutmak zorunda kalıyordu. 487 (1094) yılında Berk-yaruk'u meşrû ve kendisine saltanat hil'atleri gönderen Halife Müstazhir Tutuş'un Harran, Urfa, el-Cezîre, Diyarbekir, Ahlat, Azerbaycan ve Hemedan'a hâkim olup Berk-yaruk'u yenmesi üzerine Fahrülmülk Ali b. Nizâmülmülk ve Bağdat Şahnesi Aytakin Ceb'in ısrarıyla Tutuş adına hutbe okuttu (Şevval 487 / Ekim-Kasım 1094). Ertesi yıl Tutuş Berk-yaruk karşısında mağlûp olarak öldürülünce hutbe tekrar Berk-yaruk adına okunmaya başlandı. Daha sonra Muhammed Tapar'ın saflarına katılan Bağdat Şahnesi Sa'düddeve Gevherâyin isteği üzerine Halife Müstazhir, hutbeyi Muhammed Tapar adına (17 Zilhicce 492 / 4 Kasım 1099), Berk-yaruk'un 17 Zilkade

494'te (13 Eylül 1101) Bağdat'a girmesiyle onun adına okuttu. Hille Emîri Sadaka b. Mansûr'un baskısıyla, Muhammed Tapar adına okunan hutbe Sultan Berk-yaruk'un Bağdat Şahnesi Gümüştengin'in 496'da (1102) Bağdat'a hâkim olmasıyla tekrar Sultan Berk-yaruk adına okundu (23 Rebî-ülevvel 496 / 4 Ocak 1103). Bu mücadele Muhammed Tapar'ın tek başına tahta geçişine kadar sürdü (498/1105). Müstazhir'in Bağdat'ta sadece kendi adına hutbe okutduğu ve hiçbir taht iddiasının adına yer vermediği dönemler de olmakla birlikte Selçuklular'ın içinde bulunduğu bu karışık ortamdan istifade edip Abbâsî halifeliğinin kaybettiği siyasî güç ve iktidarı lehine kullanamamış, Bağdat'ı Selçuklu sultanlarının tayin ettiği şahneyle birlikte yönetmenin dışında hiçbir siyasî faaliyette bulunamamıştır.

Selçuklu hânedanı mensuplarının taht kavgalarıyla meşgul olmasını ve İslâm dünyasının güçlü bir siyasî iradeden mahrum bulunmasını fırsat bilen Haçlı orduları bu dönemde Ortadoğu'yu istilâ ederek Urfa (1098), Antakya (1098) ve Kudüs'te (1099) birer Haçlı devleti kurdular. Haçlılar'ın müslüman topraklarını ele geçirip Kudüs'e doğru ilerlediklerini haber alan Müstazhir-Billâh, 491 (1098) yılında Sultan Berk-yaruk'a elçi göndererek Haçlı ordularına karşı yardım istedi. Sultan Berk-yaruk bütün emirlerin Bağdat'ta toplanıp Haçlılar'a karşı Vezir İbn Cehîr ile birlikte sefere çıkılmalarını emretti. Aralarında Hille Emîri Seyfûddeve Sadaka ve Sa'düddeve Gevherâyin gibi ünlü şahsiyetlerin de bulunduğu kumandanlar Bağdat'ta toplandı. Ancak daha sonra azimleri kırdı ve sefere çıkmadan dağıldılar (İbnü'l-Cevzî, IX, 105). Trab-luşşam Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr 501'de (1108) Bağdat'a gelip halifeden Haçlılar'a karşı yardım istedi ise de bu yardım gerçekleşmedi. Üç yıl sonra Suriye'nin çeşitli şehirlerinden gelen bir heyet ağlayıp feryat ederek cuma namazının kılınmasına engel oldu ve Haçlılar'a karşı âcil yardım istedi. Halife Müstazhir bu olaya çok öfkelendi ve olaya katılanların şiddetle cezalandırılmasını istedi. Ancak Sultan Muhammed Tapar halifeyi bundan vazgeçirdi. Musul Valisi Mevdûd b. Altuntegin, Muhammed Tapar'ın emriyle Haçlılar'a karşı sefere çıktı. Dımaşk Atabegi Tuğtegin de Receb 509'da (Kasım-Aralık 1115) Bağdat'a giderek Muhammed Tapar ve Halife Müstazhir ile görüşüp Haçlılar'ın Dımaşk'ı istilâ tehditlerine karşı yardım talep etti.

Bâtınîler'le mücadele Müstazhir-Billâh döneminin önemli olaylarından biridir. Sel-

MÜSTAZHİR - BILLÂH

çuklu sultanları Bâtınîler'le siyasî ve askerî sahada mücadele ederken Halife Müstazhir halkı bu konuda aydınlatmak amacıyla Gazzâlî'den Bâtınî gruplarının görüşlerine reddiye mahiyetinde bir eser yazmasını istemiş, Gazzâlî de bu amaçla *Feđâ'ihü'l-Bâtınıyye ve fezâ'ilü'l-Müstazhiriyye* adlı kitabını kaleme almıştır. Müstazhir-Billâh döneminde Selçuklu sultanları Bâtınîler'in faaliyetlerini ciddiyletme ve takip etmiş, Bâtınîlik'le ilgili olduğu söylenen şahısları şiddetle cezalandırmıştır. Devrin meşhur âlimlerinden Kiyâ el-Herrâsî bir yanlışlık sonucu Bâtınîlik'le itham edilmiş, 504'te (1110-11) Sultan Muhammed Tapar tarafından öldürülecekken Halife Müstazhir-Billâh'ın lehinde şehadetiyle ölümünden kurtulmuştur (a.g.e., IX, 129-130).

16 Rebülâhîr 512'de (6 Ağustos 1118) Bağdat'ta vefat eden Müstazhir-Billâh, veliahdı Müsterşid-Billâh tarafından kaldırılan namazdan sonra dârülhilâfedeki odasında gömüldü. Naaşı daha sonra diğer Abbâsî hânedanı mensuplarının kabirlerinin bulunduğu Rusâfe Mezarlığı'na nakledildi. Müstazhir-Billâh yumuşak huylu, güzel ahlâklı, hayır sever, halka iyi davranılmasını isteyen, ulemâyı koruyan, fesahat ve belâgat sahibi bir hükümdardı. Onun döneminde ilim hayatında büyük gelişmeler yaşanmış, kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Fıkıhta Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî, İbn Akil, Kelvezânî, Kiyâ el-Herrâsî, Ebû Muhammed eş-Şirâzî, Ebû Muhammed ed-Dâmegânî; tefsirde Rızkullah et-Temîmî ve Muhammed en-Ne-sefî; kelâm, fıkıh ve tasavvufta Gazzâlî; hadiste Muhammed b. Ebû Nasr, Ahmed b. Bündâr; tarihte Şücâ' b. Şücâ' ve Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, Hibetullah b. Mübârek; dinler ve mezhepler tarihinde Şehristânî; tıpta İbnü'l-Vâsıtî, Saîd b. Hibetullah, İbnü't-Tilmiz; şiirde Hüseyin b. Ali et-Tuğrâî, Muhammed b. Ahmed el-Ebîverdi, Harîrî, İbnü'l-Hebbâriyye, İbnü'l-Hâzin el-Kâtib; dilde Ca'fer es-Serrâc, Bâri' en-Nahvî, Ebû's-Seâdât eş-Şecerî gibi âlimler yetişmiş, Gazzâlî ve Ebû Bekir eş-Şâşî bazı eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*'de ondan övgüyle söz eder. Müstazhir-Billâh devrin önde gelen hattatlarından ve aynı zamanda şairidir.

Müstazhir-Billâh'ın halifeliği döneminde devlet işleri büyük ölçüde Benî Cehîr ailesine mensup vezirler tarafından idare edilmiştir. Büyük Selçuklu hânedanıyla siyasî ilişkileri güçlendirmek isteyen Müs-

tazhir-Billâh, Sultan Melikşah'ın kızı ve Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi Seyyide Hatun ile evlenmiştir (10 Ramazan 504/22 Mart 1111). Halife Müstazhir-Billâh, Fâtımîler'e muhalefet amacıyla 494 Ramazanından (Temmuz 1101) itibaren namazda bescemenin Hanbelîler'e uyularak okunmasını istemiş, yine aynı amaçla Kunut dualarının da Şâfiî mezhebine göre okunmasını emretmiştir (İbnü'l-Esîr, X, 325).

Halife Müstazhir-Billâh, sadece Şark İslâm dünyasında değil Mağrib'deki bazı yöneticiler tarafından da halife olarak tanınmış, hükümdarlar ona başvurup saltanatlarının tasdik edilmesini istemiştir. Nitekim Murâbit Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin, Müstazhir-Billâh'a elçi gönderip hükümdarlığının onaylanmasını talep etmiş, o da sultanın bu isteğini kabul etmiştir. Yûsuf b. Tâşfin de ülkesinde onun adına hutbe okutmuş, giyim kuşam ve bayraklarında Abbâsîler'in resmî rengi olan siyahı benimsemiştir.

İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Müstazhir-Billâh 18 Rebülâhîr 488'de (27 Nisan 1095) Dârülhilâfe'deki Harîm'in çevresine sur yapılmasını emretmiş, surların etrafında hendek kazılmıştır. 503-507 (1109-1113) yılları arasında Dârürrreyhâniyyin adlı yeni bir saray yaptırmıştır. Ayrıca bu dönemde onun teşvik ve himayesiyle medrese, ribât ve türbeler inşa edilmiştir. Müstazhir-Billâh'ın ardından oğulları Müsterşid-Billâh ve Muktefî-Liemrillâh hilâfet makamına geçmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 125-126, 139, 147, 173, 193-197, 200; *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler: 430-538* (nşr. ve trc. Ali Sevîm), Ankara 1988, s. 28-29, 32-33, 36, 41; İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Târîhu Meyyâ-fârîkin ve Âmid* (nşr. Bedevî Abdüllatif Avad), Kahire 1959, s. 196, 207, 241-243, 265, 284-286; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 206-209; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 313; IX, tür.yer.; *Ah-bârü'd-devleti's-Selçukîyye* (Lugal), s. 52-54, 57, 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 226-233, 260, 279, 309, 323, 325, 366, 371, 417, 441, 471, 514, 533-536, 545; XI, 44, 222, 256; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 81, 84, 97, 116, 237, 240; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân*, VIII/1, s. 8, 11, 13-14, 18, 23-24, 27, 37-38, 43, 55-56, 62, 70-71, 73-74; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtaşari'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî el-Yesûî), Beyrut 1890, s. 195, 200; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî* (nşr. M. İvaz İbrâhîm Bek - Ali el-Cârim Bek), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 267-268; Müstevfî, *Târîhi Güzide* (Nevâî), s. 358-359, 444; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, Kahire 1283, II, 360; G. le Strange, *Baghdad during the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 272-273, 279, 283-284, 323, 327, 335; Hüseyin Emin, *Târîhu'l-İrâk fi'l-*

'aşri's-Selçukî, Bağdad 1385/1965, s. 79, 85, 93, 323, 406; C. L. Klausner, *The Seljuk Vizirate: A Study of Civil Administration 1055-1194*, Cambridge 1973, s. 26, 42, 50, 102; Hudaîrî, *Muḥâ-dârât: 'Abbâsiyye*, s. 430-434; Cebrâil Süleyman Cebbûr, *el-Mülükü's-su'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 179-180; Ali Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983, s. 15, 152, 176, 214; M. Hüseyin Şendüb, *el-Ḥâdretü'l-İslâmiyye fi Bağdâd fi'n-nüfi's-sânî mine'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî (467-512)*, Beyrut 1404/1984, s. 79-241; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 577, 579; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 11, 87, 100, 107, 149; M. Abdullâh İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: el-'Asrû's-sâlis: 'Asrû'l-Murâbiṭin ve'l-Muwaḥḥidin fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire 1411/1990, I, 41, 44, 456; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, bk. İndeks; a.mlf., *Sultan Berkıyruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, bk. İndeks; E. J. Hanne, *The Caliphate Revisited The Abbâsîd of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 220-300; K. V. Zetterstéen, "Müstazhir", *İA*, VIII, 832; Carole Hillenbrand, "al-Mustazhir Bi'llâh", *El²* (İng.), VII, 755-756.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

el-MÜSTAZHİRİ

(bk. FEDÂİHU'L-BÂTİNİYYE).

MÜSTAZÎ - BIEMRİLLÂH

(مستضى بأمرالله)

Ebû Muhammed el-Müstazî-Biemrillâh el-Hasen b. el-Müstencid-Billâh Yûsuf b. el-Muktefî-Liemrillâh el-Abbâsî (ö. 575/1180)

Abbâsî halifesi
(1170-1180).

23 Şâban 536'da (23 Mart 1142) Halife Müstencid-Billâh'ın Ermeni asıllı bir câriyesinden doğdu ve babasının ölümünden (9 Rebülâhîr 566 / 20 Aralık 1170) sonra nüfuzlu emîrlerden Adudüddin Ebü'l-Ferrec ile Kutbüddin Kaymaz tarafından halife ilân edildi.

Adudüddin'i vezirliğe, Kaymaz'ı ordu kumandanlığına tayin eden Müstazî-Biemrillâh iki yıl sonra Kaymaz'ın baskısıyla Adudüddin'i vezirlikten almak zorunda kaldı. Ertesi yıl onu tekrar göreve getirmek isteyen Kaymaz'la arası açıldı ve Kaymaz'ın, kendi yanına sığınan hazine nâzırı İbnü'l-Attâr'ı ele geçirmek için saraya yönelmesi üzerine halife halkı yardımı çağırdı. Bu durum karşısında Kaymaz Bağdat'tan Musul'a doğru kaçtıysa da yolda öldü (570/1175). Kaymaz'ın kaçmasından sonra vezirlik makamına iade edilen Adudüddin